

Ingmar Bergmani „Puumaaling” ja „Pärast proovi”

Autobiograafilises raamatus „Laterna magica” (1987, eesti keeles 1989, tlk. Ülev Aaloe) meenutab Bergman „Puumaalingu” saamis- lugu (lk. 240–241):

„Nagu kõikide aegade kõik kirikuskäijad, nii olen ka mina süvenenult uurinud altarimaale, altarikappe, krutsifikse, akna- ja seinamaalinguid. [---] Rüütel mängib Surmaga malet. Surm saeb maha Elupuu, hirmunud mehike istub puuladvas ja väänab käsi. Surm juhatab tantsijaid Pimeda Maa poole, ta hoiab vikatit nagu lippu, seal tantsib kogudus pikas rivis ja narr tolgendab rühma sabas. Kuradid hoiavad tuld paja all, patused lendavad, pea ees, leekide poole. Adam ja Eeva on avastanud, et nad on alasti. [---]

Olin mõned aastad Malmö teatrikoolis õpetajaks, pidime andma etenduse, aga ei teadnud, mida me peaksime mängima. Siis tulid meelde minu lapsepõlve kirikute seinad kõikide oma piltidega. Paari õhtupoolikuga kirjutasin väikese näidendi, millele panin pealkirjaks „Puumaaling”, selles oli igale õpilasele osa. Kooli kõige parema välimusega nooruk oli kahjuks kõige andetum, ta tahtis saada operetiartistiks. Ta sai Rütli osa, saratseenid olid tal keele suust lõiganud, ta oli tumm.

„Puumaalingust” arenes tasapisi „Seitsmes pitsar”, ebaühtlane film, mis on mulle väga südamelähedane.”

Maailmakuulsuse saavutanud „Seitsmenda pitsari” (*Det sjunde inseglet*, 1957) põhikujundiks on „Surm mängib malet” (XV sajandi kunstniku Albertus Pictori lubjamaaling Täby kirikus). Aga selle maaliga pole „Puumaalingus” veel tegemist, siin on tegemist klassikalise Surmatantsuga. Malemängimise motiiv puudub, ja Surm ei esine oma nime all, vaid Karmi Isandana.

„Piltides” (*Bilder*, 1990, eesti keeles 1995, tlk. Ülev Aaloe, lk. 189–192) jutustab Bergman pikemalt, kuidas „Puumaalingust” kujunes mõni aastat hiljem „Seitsmes pitsar”. Keskaja katku- ja sõja-aastate vagantide lauludest inspireeritud Carl Orffi „Carmina Burana” kuulamine manas silme ette filmisüžee, mille aluseks tundus sobivat just „Puumaaling”. Kuid „Seitsmes pitsar” arenes teises suunas: „Sellest tuli omamoodi *road movie*, mis liikus vabalt ajas ja ruumis.” Bergman tunnistab, et oli filmi tegemise ajal „endiselt

kõvasti kinni religiooses probleemaatikas” ja temas oli „säilinud veel osake lapselikku vagadust, naiivset ettekujutust sellest, mida võiks nimetada ebamaiseks lunastuseks”. Aga juba olid end ilmutanud ka uued tõekspidamised: inimese Pühadus on maine ja sellel pole mingeid ebamaiseid seletusi.

„Mulle oli pideva hirmu allikaks, et ma lakkan pärast surma olemast, et ma pean minema läbi hämara värava, et on midagi, mis ei allu minu kontrollile, mida ma ei saa ise sättida ega ette näha. Et ma leidsin endas äkitselt julgust kujutada Surma valge klounina, kujuna, kes ajas juttu, mängis malet ja ei kandnud endas mingit salapära, oli esimeseks sammuks minu võitluses surmahirmu vastu.” (Lk. 196.)

Stsenaarium „Pärast proovi” sündis 30 aastat hiljem, Bergmani küpses elufaasis, kui seljataga oli pikk filmiajalugu ja vananev lavastaja võttis taas ette Strindbergi sümbolistliku „Unenäomängu” lavastamise. Prooviperioodi alguses saab ta teada, et Indra tütre kehastaja Lena Olin on jäänud lapseootele ja seetõttu jõutakse suurejoonelise lavastusega anda kõige rohkem nelikümmend etendust.

„Laterna magicas” jutustab Bergman sellest oma sõnadega:

„Situatsioon on veidi koomiline. Minu TV-näidend „Pärast proovi” räägib kohtumisest, kus osalevad noor näitleja (teda kehastab Lena Olin), kes hakkab mängima Indra tütart, ja eakas režissöör, kes lavastab neljandat korda „Unenäomängu”. Näitlejatar teeb teatavaks, et ta saab lapse. Eakas lavastaja, kes on kogu masinavärgi käivitanud, et töötada koos noore näitlejaga, kaotab usalduse. Näitlejatar avaldab pikapeale saladuse, et ta on juba aborti teinud.

Lena Olin ei kavatse aborti teha. Ta on tugev, nägus ja elav isikus, ülimalt emotsionaalne, vahel kaootiline, varustatud stabiilse ja hästi toimiva talupojamõistusega. Ta on rõõmus, kavatseb oma lapse ilmale tuua, näeb raskusi, aga ütleb, et kui üldse kunagi last muretseda, siis peab see sündima just nüüd, kus ta on karjääriredeli tippu jõudmas.

Situatsioon on, nagu öeldud, veidi koomiline, see tähendab koomiline režissööri jaoks.” (Lk. 40–41.)

Koomikat pakub ka „Pärast proovi” – Bergmani enda filmina (1984) ehk veidi vähem kui Madis Kalmeti versioonis, mis 2017.

aasta juulis Eesti Filmimuuseumis lavale jõudis, osades Guido Kangur (Henrik Vogler), Riina Maidre (Anna Egerman), Anne Veesaar (Rakel). Nii nagu ka Eesti Draamateatris „Saraband” Peeter Raudsepa lavastuses, mis erines vägagi Bergmani 2003. aasta filmist Liv Ullmanni, Erland Josephsoni ja Börje Ahlstedtiga, kuid kerkis laval eesti näitlejate (Kersti Kreismanni, Martin Veinmanni ja Jaan Rekkori) esituses 2017. aastal hoopis omamoodi särava kvaliteedini.

Tundub, et 14. juulil 2018 saja-aastaseks saava Ingmar Bergmani tekstidel võib olla ees veel pikk tulevik. Tema mahukas filmilooming jääb alatiseks seotuks oma aja, XX sajandi tehniliste võimalustega ning režissööri vaimu ja isikupäraga, kuid filmijutustuste lavaversioonid võivad pakkuda näitlejaile teiste lavastajate käe all uut moodi võimalusi – nii iseseisvate karakterite loomiseks kui ka arhetüüpse, bergmanliku „rootsi ängi” omanäoliseks kujutamiseks. Klassik elab.

Ingmar Bergman suri 30. juulil 2007. aastal.

„Mõtet, et muutud olevast olematuks, on raske taluda. Inimesele, kes tunneb pidevat surmahirmu, on see ülimalt vabastav. Seejuures ka veidi kurb: kui vaim on kehast eraldunud ja natuke puhata saanud, oleks ju tore kogeda uusi elamusi. Kuid ma ei usu, et see on nii. Algul inimene on ja siis teda ei ole. Ja sellest on küll ja küll.

Kõike seda varem nii hirmuäratavana, mõistatuslikuna ja ebamaisena tundunud teispoosust pole olemas. Kõik on maine. Kõik on meis endas, kõik sünnib meie sees ja me voolame teineteise sisse ja teineteisest välja, ja nii ongi hea.” („Pildid”, lk. 197.)

„Loomingu Raamatukogus” on varem ilmunud järgmised Ingmar Bergmani filmijutustused:

1978 „Stseenid ühest abielust” (tlk. Anu Saluäär)

1991 „Fanny ja Alexander” (tlk. Ülev Aaloe)

1997 „Pühapäevalapsed” (tlk. Ülev Aaloe)

1998 „Erakõnelused” (tlk. Ülev Aaloe)

1999 „Hea tahe” (tlk. Ülev Aaloe)

2004 „Saraband” (tlk. Anu Saluäär)

2007 „Lärmab ja veiderdab” (tlk. Ülev Aaloe)

Viimasena tõlgitud „Lärmab ja veiderdab” (pealkiri on tsitaat „Macbethist”, mis eesti keeles Jaan Krossi tõlkes kõlas „vangubveikleb”) oli aluseks 1997. aastal valminud vapustavale tragikoomilisele telefilmile meeleheitlikust kunstitegemisest ja surmast. Selle tekst sisaldub samas kogumikus „Viies vaatus”, kus ilmus ka „Pärast proovi” (*Femte akten*, 1994). Bergman ei oleks Bergman, kui ka selle raamatu pealkiri ei oleks sümboolne, tsiteerides Ibseni „Peer Gynti”: „Kes see siis ikka keset viiendat vaatust sureb.”

Toimetaja